

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürsü Şeyhliği*

İrfan Başkurt**

Lectern Sheiks from the Ottomans to the Republican Period

This study deals with the post of lectern sheikhs (*kürsü şeyhliği*), which was first established as the institution of chaplaincy (*vâizlik*) in the early Ottoman period; this post survived until 1965. The main aim of this paper is to provide detailed information about the post of lectern sheiks and its characteristics as to date there has not been sufficient study on this matter. This paper consists of six chapters, and examines the establishment of the post of the lectern sheikh, how this system operated, the functions that were undertaken by the lectern sheikhs, their duties, appointments, promotions and performances, as well as the salaries, authority and respectability. Finally, how the institution was corrupted over time is also examined.

Key words: Lectern sheikhdom, Friday chaplaincy, sermon, khutba, za'îl mashâ'ih, waqf, informal education.

İslâm tarihinde eğitim küttâblar, evler, mescitler, camiler, medreseler ve son merhalede çeşitli üniversite ve yüksek okullarda basitten mükemmele doğru bir seyir izleyerek günümüze kadar gelmiştir. Söz konusu kurumlarda muhtelif branşlar oluşmuş, bu anlamda şeyhülislâmlık, müderrislik, müftülük, kadılık, vâizlik, hatiplik, imam ve müezzinlik gibi meslekler/cihetler ortaya çıkmış, bu alanlara yönelik eğitim ve öğretim yapılmıştır. İslâm tarihinde medreselerin kurulmasıyla örgün eğitime geçilmişse de, camiler hiçbir zaman eğitim ve öğretimle ilgili fonksiyonunu yitirmemiştir. Vaazlar, hutbeler, dersler ve diğer bazı dinî uygulamalar ilmî, ahlâkî ve mânevî seviyeyi

* Cumhuriyet dönemindeki kürsü şeyhliği ile ilgili konu, başka bir çalışmada ele alınacaktır. Makalenin hazırlanması sırasında ilgili belgelerin değerlendirilmesi hususunda yardımlarını esirgemeyen Dr. Mustafa Küçük'e teşekkürlerimi arz ediyorum.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi.

yükseltme, fizikî ve sosyal çevreyi güzelleştirme anlamında halkın eğitime katkıda bulunmaya devam etmişlerdir. Çalışmaya konu edilen kürsü şeyhliği cihetinin ihdası da, Osmanlı'nın ilk dönemlerinde bu çerçevede ortaya çıkmış ve varlığını 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un çıkarıldığı 1965 yılına kadar fiilen devam ettirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde büyük camilerin her birinde vâizler ve cuma günleri hutbe okuyan hatipler bulunurdu. Ayrıca büyük ve cemaati kalabalık olan selâtin camilerinde halka vaaz ve nasihat etmek üzere kendilerine "kürsü şeyhi" veya "cuma vâizi" denilen vâizler tayin edilirdi. Padişahlar tarafından tayin edilen bu vâizlerin ulemâdan olması esastı. Kürsü şeyhlerinin sahip oldukları kadrolara da "kürsü şeyhliği" adı verilmekteydi.¹ Çeşitli kaynaklarda kürsü şeyhleri için "şeyh, şeyh ve vâiz, selâtin şeyhi, kürsü hocası, kürsü vâizi, kürsü ve cuma vâizi, kürsühan, katar şeyhi, meşâyih-i izâm" gibi ifadeler kullanılmaktadır. Meslek için ise "kürsü şeyhliği, kürsü ciheti, kürsü, kürsü vazifesi, va'ziyye-i cuma, cuma va'ziyyesi, selâtin şeyhliği, tarik-i şeyh, kürsi-i vâiz, tarik şeyhliği silki" gibi tabirler kullanılmaktadır. Kürsü şeyhlikleri genellikle "Ayasofya-i Kebîr Camii Şeyhliği" ya da kurucu vakfın adıyla "Isparta Kutlu Bey Camii Musa Paşa Kürsüsü" şeklinde anılmaktadır.

Cuma vâizlerinin "şeyh" olarak anılmalarının, kendilerinin ayrıca bir teke şeyhi olmalarından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Zira bu vâizliklerin önceleri "kürsü şeyhi" denilen tarikat şeyhlerine verildiği ve bu tabirin tarikat şeyhleri için kullanıldığı; ancak zamanla bunların arasından ehliyetli zevatin yetişmemesi üzerine kürsü vâizliklerinin zâhir ulemâsına da verilmeye başlandığı belirtilmektedir.² Bu mânada Midilli adasında tarikat irşadında bulunurken dönemin şeyhüislâmı olan Zekeriyâyâde Yahya Efendi (ö. 1053/1644) tarafından 1623 yılında İstanbul'a getirilen Abdülehad Nûri (ö. 1061/1651),³ Halvetî tarikatının Şemsiyye koluna mensup olup yıllarca Fatih, Beyazıt ve Ayasofya camilerinde cuma vâizi olarak görev yapmıştır.⁴ Diğer yandan, yaptığı etkili vaazları sebebiyle Sultan III. Mehmed tarafından Sivas'tan İstanbul'a getirilerek, başta Şehzade ve Sultan Ahmed camileri olmak üzere, İstanbul'da birçok camide vaaz ve nasihatte bulunan Şeyh

1 M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1946), II, 345.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara: TTK, 1984), s. 186, 329; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 310.

3 İbrahim Baz, *Abdülehad Nûri-i Sivasî* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), s. 86-87, 103.

4 Baz, *Abdülehad Nûri-i Sivasî*, s. 90-103.

Abdülmecid Sivasî (ö. 1639) bir Halvetî şeyhi,⁵ Ayasofya kürsü şeyhlerinden İspirizâde Ahmed Efendi (ö. ?)⁶ ve önce Sultan Selim Han tarafından Kıbrıs'ı fetheden orduya ordu şeyhi olarak tayin edilen Kıbrıs Ayasofya (Selimiye) Camii Kürsü Şeyhi Ali Efendi (ö. ?)⁷ ise Nakşî tarikatı şeyhlerindedir. Kürsü şeyhleri arasında görevleri başında oldukları halde tarikat şeyhliğine dahil olanlar da bulunmaktadır. Mesela kürsü şeyhleri Osman Lütfi Efendi⁸ ve Mehmed Emin Efendi'nin⁹ tarikat şeyhliğine dahil olma yönündeki talepleri seyhülislâmlık ve saltanat tarafından kabul edilmiştir. Araştırmamızda kürsü şeyhlerinin ilk dönemlerde çok belirgin olduğu ifade edilen tasavvufla ilgili yönlerinin ilerleyen dönemlerde ortadan kalktığı veya bu yönlerinin kayıtlara pek yansımadağı anlaşılmaktadır. Hatta bazı kürsü şeyhlerinin tarikat şeyhi ve müritlerinin görüşlerine ve dini yorumlayış biçimlerine karşı mücadele ettiklerine dair örnekler de bulunmaktadır.

Kürsü şeyhliği Osmanlı döneminde selâtin camilerine ait bir vâizler sınıfı olup¹⁰ bu anlamda kürsü şeyhleri, gördükleri vazife itibarıyla vâizler sınıfına dahildirler. Ancak kürsü şeyhleri, 1 Temmuz 1330 (14 Temmuz 1914) tarihinden itibaren Evkaf Bütçesi Umum Zeyl Meşâiyi'ne nakledilmişlerdir.¹¹ Zeyl meşâiyi, vaizler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bâb-1 Meşihat'ta tutulmakta olan ilmiye sicilinin sonuna kaydedildikleri için bu adı almışlardır.

- 5 Recep Toparlı, *Abdülmecit Sivasî Divanı* (Sivas: Dilek Matbaası, 1984), s. 6-7; ayrıca bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (bundan sonra: BOA), İrade Hususi (bundan sonra: İ. HUS), 2/166 (24.M.1310); Bâb-1 Âli Evrak Odası Evrakı (bundan sonra: BEO), 53/3970 (27.M.1310).
- 6 Reşat Ekrem Koçu, *Patrona Halil* (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1967), s. 72-73; ayrıca bk. M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)* (İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958), s. 128-29.
- 7 Kıbrıs Şer'îye Sicilleri (Kıbrıs Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi), nr. 25; H. 1217-1221, s. 42 nr. 28; H. 1224-1227, s. 4 (Mehmet Demiryürek, "XIX. Yüzyıl Kıbrıs Esnaf Teşkilatı Üzerine Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28/45 [2009], s. 19-20'den naklen).
- 8 BOA, Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Evrakı (bundan sonra: A. MKT. NZD.), 296/40 (29.R.1276).
- 9 BOA, Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (bundan sonra: Y. PRK. BŞK.), 21/86 (09.Za.1308).
- 10 Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda 1730 İsyanına Dair Bulgular", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM*, 24 (2008), s. 112.
- 11 Bâb-1 Fetvâ Memûrîn Kalemî Müdüriyeti Tahakkuk ve Levâzım Kısmı 10 Ağustos 1335 tarih 833 sayılı yazısı, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Kürsü Şeyhi Gümülcineli İbrahim Edhem Efendi'nin tercüme-i hal evrakını havi zarf (nr. 876).

Diğer ilmiye şubelerinden ayrı ve müstakil bir cihet olup¹² bu cihetin en üst derecesi “Ayasofya Camii Kürsü Şeyhliği/Vâizliği” idi.¹³ Kürsü şeyhlerinin bazılarının aynı zamanda saray vâizi oldukları ve sarayda padişaha ve aile yakınlarına vaaz etikleri de kayıtlarda yer almaktadır. 1617 yılında yapımı tamamlanan Sultan Ahmed Camii cuma vâizliğine tayin edilen Abdülmecid Sivâsî¹⁴ ve 1724 yılında Ayasofya Camii kürsü şeyhliğine atanan İspirizâde Ahmed Efendi¹⁵ aynı zamanda saray vâizi idiler.

I. KÜRSÜ ŞEYHLİĞİNİN KURULUŞU, TERTİBİ ve TERFİLER

A. Kuruluş

Kürsü şeyhliği cihetinin ilk defa hangi tarihte ve kim tarafından ihdas edildiğine dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, yaygın kanaate göre ilk dönem Osmanlı padişahları ve aile yakınları ile sadrazamlar tarafından büyük ve cemaati bol olan camilerde ihdas edilmeye başlanmış;¹⁶ bu makama ulemâdan tayinler yapılmıştır. İlk defa Eyüp'te Fâtih Sultan Mehmed Camii'nde başlandığı belirtilen uygulamaya daha sonraları Sultan Selim, Sultan II. Bayezid, Süleymaniye, Sultan Ahmed ve Büyük Ayasofya camileri ile ve edilmiştir. Böylece yediye ulaşan kürsü şeyhliklerinin sayısı, 1726 yılında Sultan III. Ahmed Han'ın hayırsever annesi Emetullah Râbia Gülnûş Sultan için Galata ve Üsküdar'da inşa ettirdiği Yeni Vâlide camileri ile büyük annesi Turhan Sultan için Eminönü Bahçe Kapısı'nda ihya ettirdiği Yenicami ve Şehzade Camii'ne tayin edilen cuma vâizleriyle birlikte on bir olmuştur.

Araştırma neticesinde bizim vardığımız kanaate göre, ilk kürsü şeyhliği Fâtih Sultan Mehmed döneminde ihdas edilmiştir. Zira sonraki yıllara ait bir tayin belgesinde yer alan ifadelere göre Fâtih Sultan Mehmed, Eğriboz adasını fethettikten sonra (1471) Eğriboz Kalesi'nde kiliseden çevirdiği Fethiye Camii'nde bir kürsü şeyhliği ihdas ederek halka “vaaz ve nasihat etmek” üzere bir kürsü şeyhi tayin etmiştir.¹⁷ Buna göre, Eyüp'teki Fâtih Camii'nde ilk defa ihdas edildiği belirtilen kürsü şeyhliği de Fâtih Sultan Mehmed dönemine aittir. Yukarıda zikredilen kürsü şeyhlikleri dışında, taşrada kurulan ikinci

12 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 657.

13 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 345.

14 Sivâsî, Sultan III. Mehmed Han tarafından İstanbul'a getirilerek sarayda görevlendirilmiştir. Bk. Toparlı, *Abdülmecit Sivasi Divanı*, s. 6.

15 Karahasanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğunda 1730 İsyanına Dair Bulgular”, s. 101-3.

16 Mehmed Emin, “Kürsü Şeyhleri: Selâtin Şeyhliği”, *Sebilürreşâd*, 17/427-428 (1338), s. 88-89.

17 BOA, Cevdet Maarif (bundan sonra: C. MF.), 165/8207 (21.Ca.1194).

en eski kürsü şeyhliği Kıbrıs Büyük Ayasofya Camii'nde bulunmaktadır. Sultan II. Selim, Ayasofya Kürsü Şeyhi Ali Efendi'yi Kıbrıs'ı fethetmek üzere 8 Eylül 1571'de gönderdiği orduya önce ordu şeyhi, fethin tamamlanmasıyla Lefkoşa'da bir vakıf gibi tasarlanan ve Şeyh-i Seb'a ismiyle bilinen esnaf teşkilatına "şeyhuş-şüyûh" (şeyhler şeyhi) ve ardından da Ayasofya (Selimiye) Camii'ne kürsü şeyhi olarak tayin etmiştir.¹⁸

1726 yılına kadar on bir cami ile sınırlı kalan kürsü şeyhliği uygulaması, ilerleyen dönemlerde merkezden taşraya doğru genişleyerek vilâyet ve sancak merkezlerinde de kurulmuş; bu kapsamda Bulgaristan, Yunanistan, Irak ve Suriye gibi bölgelerde de kürsü şeyhlikleri ihdas edilmiştir. Kürsü şeyhlikleri ilk dönemlerde sultanlar, sadrazamlar, sultanların eş ve anneleri tarafından ihdas edilirken, sonraki dönemlerde değişik vakıflar tarafından da ihdas edilmeye başlanmış ve giderleri karşılanmıştır.¹⁹ Kürsü şeyhliği ihdas eden vakıfların kurucuları ve yürütücüleri arasında çok sayıda hanımın bulunması dikkat çekmektedir.

Evkaf Nezâreti'nin kuruluşundan önceki dönemde kürsü şeyhliklerinin kuruluş süreciyle ilgili herhangi bir bilgi ve belgeye rastlanmamıştır. Evkafın kurulmasından sonraki süreç ise vâkıfların bir yazıyla hangi camiye kürsü şeyhliği ihdas edeceklerini, kürsü şeyhlerinin yapacakları hizmetleri ve bu hizmetler karşılığında ne kadar ücret ödeyeceklerini belirttikleri bir istidayı şeyhülislâmlık makamına bildirmeleri ile başladı. Süreç, istidanın şeyhülislâmlık tarafından Evkaf Nezâreti'ne iletilmesiyle devam eder, nezâretin sultana arz etmesi ve sultanın fermanıyla da kuruluş gerçekleşirdi. Konuyla ilgili "buyruldu" çıktıktan sonra Kürsü Şeyhliği Evkaf Kayıt Defteri'ne işlenerek resmî kimliğini kazanmış olurdu. Kürsü şeyhleri görevlerini vaaz kürsülerinde veya camilerin uygun yerlerinde ifa ederlerdi. Bazı kayıtlardan, kürsü şeyhinin oturduğu makama seccade sermekle görevli bir seccadecinin ve kürsüye merdiven koyacak bir vazifelinin görevlendirildiği anlaşılmaktadır.²⁰

B. Kuruluş Amaçları

Mehmed Emin'e göre kürsü şeyhlikleri, cemaati bol olan selâtin camilerinde cuma namazlarında okunan hutbelerde geçen âyet, hadis ve diğer konuların dinleyenlere açıklanması için ihdas edilmiştir. Zira Osmanlı'da

18 Demiryürek, "XIX. Yüzyıl Kıbrıs Esnaf Teşkilatı Üzerine Bazı Tespitler", s. 19-20.

19 Eldeki mevcut belgelerin yetersizliği sebebiyle kürsü şeyhliğinin kuruluşu ve gelişmesi ile ilgili şimdilik esaslı bir kronolojik sıralama yapmak mümkün değildir.

20 BOA, C. MF., 48/2375 (15.Z.1240); C. MF., 174/86/63 (3.R.1073).

hutbeler, Hz. Peygamber'in sünnetine bağlılığın bir ifadesi olarak Arapça okunurdu. Fakat halkın çoğu hutbelerin içeriğini anlamaktan uzaktı ve bu sebeple hutbenin feyiz, bereket ve mânevî değerinden mahrum kalmaktaydı. Hal böyle olunca, "Cuma namazından sonra sair dinî hükümleri tebliğ etmek, namaz sırasında okunan hutbenin mâna ve muhtevasını anlatmak, İslâm dinini telkin ederek dünyevî ve uhrevî menfaatlerin teminini sağlamak, halkın tamamını dinin bu ulvî amaç ve feyzine kavuşturmak" maksadıyla geçmiş padişahlar tarafından bazı camilerde kürsü şeyhlikleri ihdas edilmiş ve bu kadrolara kürsü şeyhleri tayin edilmiştir. İslâm kardeşliğinin tesisi, gönüllere nakşedilmesi, devletin beka ve yüceltilmesi bu tür çalışmalarla gerçekleşmiştir.²¹ Konuyla ilgili M. Zeki Pakalın da hemen hemen aynı görüştedir. Ona göre kürsü şeyhlikleri "Arapça okunan hutbeyi namazdan sonra lisan bilmeyen ve hatibin ne dediğini anlamayan cemaate izah etmek" maksadıyla ihdas olunmuştur.²²

Hutbelerin Türkçe okunmasının sağlanması veya Arapça okunan hutbelerin kürsü şeyhleri tarafından halka açıklanmasının gerektiği yönündeki hususların özellikle II. Meşrutiyet döneminden itibaren ciddi bir şekilde tartışıldığı çeşitli kaynaklarda yer almaktadır.²³ Hatta tartışmalar sonucunda varılan karara göre hutbelerin kürsü şeyhleri tarafından tercüme edilerek halka açıklanması uygulamasına gidildiği ve uygulamanın 1920'li yıllara kadar devam ettiği belirtilmektedir.²⁴ Ancak II. Meşrutiyet ve sonrasındaki süreçte hutbelerin Türkçe okunması veya izahının yapılması ile ilgili görüş ve tartışmalar bulunsa da, bu yönde alınan kararların pek uygulama alanı bulamadığı düşünülmektedir.²⁵ Zira çalışmamıza esas aldığımız belgelerin hiçbirinde, kürsü şeyhliklerinin Arapça okunan hutbelerin Türkçe izahının yapılması için ihdas edildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, en eski kürsü şeyhliklerinden biri olan Eğriboz adasında bulunan Fethiye Camii kürsü şeyhliği, "halka vaaz ve nasihat etmek üzere" ihdas edilmiştir.²⁶ Konuyla

21 Mehmed Emin, "Kürsü Şeyhleri: Selâtin Şeyhliği", s. 88-89.

22 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 345.

23 Nesimi Yazıcı, "Karesi Gazetesi Penceresinden Balıkesir'de Dinî Hayat Üzerine Bazı Gözlemler (1916-1917)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (1997), s. 113; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Türkçe Hutbe Münasebetiyle", *Açık Söz* (13 Şaban 1340), s. 2. Konuyla ilgili ayrıca bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 2; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 186 (dipnot).

24 Yazıcı, "Karesi Gazetesi Penceresinden Balıkesir'de Dinî Hayat", s. 112-13.

25 Recai Doğan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (1999), s. 500.

26 BOA, C. MF., 165/8207 (21.Ca.1194).

İlgili mevcut belgelere göre kürsü şeyhliklerinin kuruluş amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Gaflet uykusundan uyandırmak için halka (bazen “müslüman halka ve ümmet-i Muhammed’e” ifadeleriyle) vaaz ve nasihat etmek.
2. İyilikleri tavsiye edip kötülüklerden sakındırmak (emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker).
3. Ahkâm-ı dîniyyenin iman ehli arasında teyidine hizmet etmek.
4. Cemaat-i müslimini irşat etmek.
5. Talebeye ders vermek, faydalı ilimlerle (tedrîs-i ulûm-ı nâfia) meşgul olmak.
6. İbâdullâha vaaz ve nasihat ile sultana, vâkıfa ve (bazılarında olduğu gibi) diğer devlet erkânına dua etmek (sonraki dönemlerde).

Yukarıda da geçtiği üzere kürsü şeyhliklerinin, halka İslâm dinine ait hükümlerle iyilikleri tavsiye edip onları kötülüklerden sakındırmak, vaaz ve nasihatlerle müslümanları bilinçlendirmek amacıyla kurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak -ileriki bölümlerde daha geniş yer verileceği gibi- sonraki dönemlerde kürsü şeyhlerinin hizmetleri arasına medreselerde ders vermek, dersiâmlık ve saray vâizliği, görevli olunan camilerin imam ve hatipliğini yürütmek, *Buhârî* ve *Şifâ-i Şerîf* okumak, talebe yetiştirmek ve devletin resmî törenlerine katılmak gibi vazifelerin de girdiği anlaşılmaktadır.

C. Tertip ve Terfiler

Kürsü şeyhliklerinin bulunduğu camiler önceleri vâizlik hizmetinin yerine getirildiği yerler sayılırken, kürsü şeyhlerinin 1 Temmuz 1330 (14 Temmuz 1914) tarihinden itibaren Evkaf Bütçesi Umum Zeyl Meşâyihi'ne dahil edilmeleri üzerine kürsü vaizleri için bir silsile ve merâtib-i ilmiyye, yani birbirini takip eden ilmî kademe ve terfi derecesi haline gelmiştir. Böylece kürsü şeyhlikleri önem, itibar ve saygınlık açısından diğer vâizliklerden ayrılmış olmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi M. Zeki Pakalın, ilmiye şubelerinden ayrı ve müstakil bir cihet olan kürsü şeyhliğinin 30 derece olduğunu ve en üst kademedeki Ayasofya Camii kürsü şeyhliğinin olduğunu belirtmektedir.²⁷ “Cuma vâizleri” silsiline dâhil olan kürsü şeyhliğinin en tepe noktası olması sebebiyle Ayasofya kürsü şeyhliği, itibar ve iltifat sıralamasında ilk sırada yer almaktadır. Zira Osmanlı döneminin ana mâbetlerinden biri olması ve yönetici erkânın cuma namazlarını zaman zaman burada kılması, Ayasofya Camii'ne ayrı bir önem kazandırmıştır. Böylece yönetime yakınlık

27 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 652.

ve halka tesir etme açısından kürsü şeyhleri için Ayasofya Camii'nin ayrı bir yeri vardı. Dolayısıyla kürsü şeyhleri arasında bu makama tayin olmanın kıymeti veya önemi, "Ayasofya-ı Kebîr Câmî-i Şerîfi cuma va'ziyyesine nail olmak" şeklinde ifade edilirdi.²⁸

Kürsü şeyhliği ile ilgili tertip ve terfi silsilesinin işleyişine dair şu örnekleri vermek mümkündür: Ayasofya Camii münhal olunca, hariçten ilk kademe olan Eyüp Camii'ne ulemâdan biri tayin edilir, ardından sırasıyla Eyüp Fâtih Camii vaizi, Sultan Selim Camii'ne; Sultan Selim Camii vaizi, Fâtih ilçesi Sultan Fâtih Camii'ne; Sultan Fâtih Camii vaizi, Sultan Bayezid Camii'ne; Sultan Bayezid Camii vaizi, Süleymaniye Camii'ne; Süleymaniye Camii vaizi, Sultan Ahmed Camii'ne; Sultan Ahmed Camii vaizi de Ayasofya Camii'ne nakil ve terfi ettirilirdi.²⁹

Uzunçarşılı bu tertibi, kürsü şeyhliği ihdas edilen diğer camileri de ilave ederek en yukarıdan aşağıya doğru şöyle sıralamaktadır: Ayasofya, Sultan Ahmed, Süleymaniye, Beyazıt, Fatih, Nuruosmaniye, Sultan Selim, Eyüp, Laleli Vâlide Sultan, Ayazma, Beylerbeyi Hamid-i Evvel, Hasköy'de Vâlide Sultan, Selimiye, Tophane'de Nusretiye, Eminönü Bahçe Kapısı (Yenicami), Üsküdar Şemsi Paşada Adliye ve diğer büyük camilerin vâzilikleri. Kürsü şeyhliğindeki tertibin bir benzerinin, medreselerin dahil olduğu ilmiye cihetinde de uygulandığı bilinmektedir.³⁰

Çalışmaya esas aldığımız belgelerden elde ettiğimiz sonuçlara göre, kürsü şeyhliği uygulamasında tayin, tertip ve terfi hususunda silsile takip edilen camilerin başlangıçta yedi olan sayısı, zamanla on bire, ardından on yediye ve daha sonra otuz üçe çıktığı ve artık değişmediği anlaşılmaktadır. Kürsü şeyhliklerinin sayıları ile ilgili Pakalın'la bizim tespitlerimiz arasındaki üç sayılı farkın selâtin camilerinin sayılarına dair olan farklı görüşlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Söz konusu bu otuz üç caminin dışında kalan İstanbul ve taşradaki diğer kürsü şeyhliklerindeki tayin, tertip ve terfiler söz konusu listenin dışında tutulmuştur. 1931-1932 ve 1943-1944 yıllarına ait Hayrat Hademesi Murakabe Defterleri'nin incelenmesinden kürsü şeyhliklerinin sayısının otuz üç olduğu ve söz konusu camilerle ilgili tertibe Cumhuriyet döneminde de aynen riayet edildiği anlaşılmaktadır.³¹ 13 Mayıs 1907

28 *Târîh-i Mehmed Râşid* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1865), V, 280.

29 Mehmed Emin, "Kürsü Şeyhleri: Selâtin Şeyhliği", s. 89; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 345.

30 Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 186.

31 Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi, *Kürsü Vaizleri Maaş ve Altı Aylık Yoklama İlmühaberleri Defteri (1931-1932)*; *Kürsü Vaizleri Maaş ve Altı Aylık Yoklama İlmühaberleri Defteri: Vaizler, Ferraşlar ve Şeyhler (1943-1944)*.

tarihinde İstanbul'da kürsü vâizleri için tertip ve terfi silsilesini gösteren camiler ve bu camilerde vazife yapan kürsü vâizlerinin isimleri şöyledir:³²

“1. Ayasofya-i Kebir Câmî-i Şerîfi: Manastırlı İsmail Hakkı Efendi	18. Hidâyet Câmî-i Şerîfi: Hemşinli Abdülkâdir Efendi
2. Sultan Ahmed: Erzurumlu Mehmed Fâik Efendi	19. Üsküdar Adliye Câmî-i Şerîfi: İstanbullu Hüseyin Hüsnü Efendi
3. Süleymâniye: Tirnovalı İbrahim Efendi	20. Tevfikiye Câmî-i Şerîfi: Dağistanlı Ahmed Seyfeddin Efendi
4. Sultan Beyazıt Câmî-i Şerîfi: Berkofçalı Mustafa Nûrî Efendi	21. Beşiktaş'ta Harbiye Câmî-i Şerîfi: Akşehirli Mehmed Emin Efendi
5. Fâtilh Sultan Mehmed Câmî-i Şerîfi: Tokatlı Şerif Efendi	22. Rami Kışlası Câmî-i Şerîfi: Kastamonulu Süleyman Efendi
6. Nuruosmaniye Câmî-i Şerîfi: Ahıskalı Yüsuf Efendi	23. Asariye Câmî-i Şerîfi: Uluborlulu Mustafa Efendi
7. Sultan Selim Câmî-i Şerîfi: Taşabatlı Ahmed Efendi	24. Mirgün'de (Emirgân) Hamidiyye Câmî-i Şerîfi: Sivashlı Hüseyin Efendi
8. Ebû Eyyûb el-Ensârî Câmî-i Şerîfi: Tirebolulu Ahmed Efendi	25. Beşiktaş'ta Süleymâniye Câmî-i Şerîfi: Kastamonulu Mustafa Efendi
9. Lâleli Câmî-i Şerîfi: Kavalyalı İbrahim Efendi	26. Yeni Bahçe'de Vâlide Sultan Câmî-i Şerîfi: Geredeli Yunus Bahri Efendi
10. İstanbul'da Vâlide Sultan Câmî-i Şerîfi: Delvineli İsa Şevki Efendi	27. Çırağan Sarayı yakınında Mecidiye Câmî-i Şerîfi: Rusçuklu Mehmed Emin Efendi
11. Şehzâde Câmî-i Şerîfi: Tirnovalı İdris Efendi	28. Hırka-i Saâdet Câmî-i Şerîfi: Tirnovalı Ahmed Şâkir Efendi
12. Üsküdar'da Vâlide Sultan Câmî-i Şerîfi: Eğinli Mehmed Rahmi Efendi	29. Ortaköy'de Mecidiye: Arhovalı (Yunanistan) Mehmed Efendi
13. Ayazma Câmî-i Şerîfi: Çankırlı Mehmed Derviş Efendi	30. Rumeli Hisarı Câmî-i Şerîfi: Geredeli Ömer Efendi
14. İstavroz Bahçe/Beylerbeyi Câmî-i Şerîfi: Denizlili Süleyman Şâkir Efendi	31. Üsküdar'da Mihrimah Sultan Câmî-i Şerîfi: Aksekili Hâfız Ali Efendi
15. Hasköy'de Vâlide Sultan Câmî-i Şerîfi: Ahıskalı Hasan Efendi	32. Dolmabahçe'de Vâlide Sultan Câmî-i Şerîfi: Gümülcineli İbrahim Efendi
16. Selimiyye Câmî-i Şerîfi: Cum'alı Mehmed Hulûsi Efendi	33. Aksaray'da Vâlide Sultan Câmî-i Şerîfi: İstanbullu Hâfız Mustafa Efendi.”
17. Tophane'de Nusretiyye Câmî-i Şerîfi: Şeyh Fâzîl-zâde Mahmud Mâhir Efendi	

Mevcut belgelerden anlaşıldığına göre tertip ve terfilerde mevcut silsile geleneğine uygun hareket edilmiş³³ ve görevler sık sık yenilenerek kürsü

32 BOA, Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı (Y. PRK. MŞ.), 8/64 (30 Nisan 1325).

33 Kürsü Şeyhi Hüseyin Fevzi Efendi'nin tayin ve terfiinde bazı atlamalar olmuştur. İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Kürsü Şeyhi Hüseyin Fevzi Efendi'nin tercüme-i hal evrakını havi zarf (nr. 910).

şeyhleri terfi ettirilmiştir. Meselâ 1305-1328 yılları arasında belirtilen tertip ve terfi sıralamasına göre vazife yapan Abdülkadir Efendi, Aksaray Vâlide Sultan Camii'nde başlayıp Üsküdar Ayazma Camii'nde biten ve yirmi üç yıl devam eden kürsü şeyhliği vazifesini, on dokuz değişik camide yapmış ve Ayasofya Camii kürsü şeyhliğine ulaşmadan görevinden ayrılmıştır.³⁴

D. İstanbul'da Bulunan Diğer Kürsü Şeyhlikleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi'ndeki *Kürsü Şeyhi Defterleri*'nin incelenmesinden anlaşıldığına göre yukarıda isimleri zikredilen kürsü şeyhliklerinin dışında İstanbul'da kürsü şeyhliği bulunan diğer camiler şunlardır:

1. Üsküdar Atik Vâlide Camii	16. Hâmidîye Camii
2. Kırk Çeşme'de (Unkapanı) Sekban Paşa İbrahim Ağa Camii ³⁵	17. Aksaray Cafer Ağa Camii
3. Bâbü'lî'de Fatma Sultan Camii	18. Beyoğlu Şeyh'ül-Harem Camii
4. Üskübi Yerebatan Camii	19. Eminönü Hoca Paşa Camii
5. Fener Abdî Subaşı Camii	20. Sultan Ahmed Nakilbend Camii
6. Zeyrek Şeb-Safâ Kadın Camii	21. Balat Molla Aşkı Camii
7. Gâzî Atik Ali Paşa Camii	22. Yedikule Camii
8. Cezeri Kasım Paşa Camii	23. Parmakkapı'da (Eminönü) Kalıçeci Hacı Hasan Camii
9. Kasımpaşa'da Sahaf Muslihuddîn Camii	24. Zeyrek Uzun Çarşı'da Yavaşca Camii
10. Kara Mustafa Ağa Camii (1332 yılında Eyüp Camii'nin harap oluşu sebebiyle)	25. Beşiktaş Ertuğrul Camii
11. Bayram Paşa Camii	26. Aksaray'da Abdullah Ağa Camii
12. Sultanahmet civarında Kabasakal Camii	27. Anadoluhisari'nde Fâtih Sultan Mehmed Camii
13. Yıldız Sarayı arkasında Orhâniye Kışlası Camii	28. Mahmud Paşa (Veli) Camii
14. Neslişah Sultan Camii	29. Hırka-i Saâdet Camii
15. Fatih'te Kadı Çeşmesi (Yarhisar) Mescidi	

34 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Kürsü Şeyhi Abdülkadir Efendi'nin tercüme-i hal evrakını havi zarf (nr. 868).

35 Gazanfer Ağa Medresesi / Unkapanı yakınlarında bulunan cami, İstanbul'un fethi sırasında şehit düşen Sekbanbaşı İbrahim Ağa adına Bizans'tan kalma eski bir kiliseden dönüştürülmüştür. 1940 yılında başlanılan yeni şehircilik kapsamında 1943 yılında yıkılmıştır.

E. Taşrada Bulunan Kürsü Şeyhlikleri

1. Eğriboz adasında Fethiye Camii	28. Mora Arkadya Kazası Camii
2. Dobriç-Bulgaristan Hacıoğlu Pazarı Camii	29. Sırbistan Leskofça Camii
3. Bulgaristan Balçık kazası Kavarna kasabası Sadık Ağa Camii	30. Kıbrıs Ayasofya Camii
3. Makedonya Kratova Camii	31. Kıbrıs Turunçlu Camii
4. Bulgaristan Köstendil Hacı Ferhat Camii	32. Sakız Adası Camii
5. Sofya Kuruçeşme Mahallesi Camii	33. Musul Şit Peygamber Camii
6. Bulgaristan Vidin Camii	34. Halep Câmîu'n-nûr (Camii)
7. Pravadi'de ³⁶ Sara Hüseyin Ağa Camii	35. Babadağ Gâzi Ali Paşa Camii
8. Bulgaristan Rusçuk Camii	36. Larende/Karaman Arapzâde Camii
9. Tutrakan kasabasında Hamidiye Camii	37. Şam Beni Emeviyye Camii
10. Niğbolu ³⁷ Camii	38. Boğazlıyan Camii
11. Silistre ³⁸ Camii	39. Mankaliye ³⁹ İsmihan Sultan Camii
12. Selânik Mustafa Paşa Camii	40. Amasya Fethiye Camii
13. Yunanistan İnebahtı Amca Hüseyin Paşa Camii	41. Isparta Kutlu Bey Musa Paşa Camii
14. Kandiye'de (Girit) Vezir Fâzıl Ahmed Paşa Camii	42. Güzel Hisar Kubbeli Mescit Mahallesi Ali Han Efendi Camii
15. Girit Resmo İskelesi yakınında Küçük İbrahim Ağa Camii	43. Bilecik Emirler Mahallesi Camii
16. Mutafçılar/İnebolu Camii	44. Ankara Yegân Bey Camii
17. Kütahya Lala Hüseyin Camii	45. Beypazarı Bezesten Salimzâde Hüseyin Efendi Camii
18. Kütahya Karagöz Paşa Camii	46. Babadağ Gazi Ali Paşa Camii
19. Niksar Halil Efendi Camii	47. Samsun Pazar Camii
20. Seydişehir Emir Camii	48. Ürgüp Camii
21. Kayseri Huand Hatun Camii	49. İnebolu Mutafklar Camii
22. Yalvaç Karaağaç kasabası Ulviye Mahallesi Hüseyin Ağa Camii	50. Karahisar (Develi) Câmî-i Kebir'i

36 Bulgarca Provadiya, Bulgaristan'ın Varna şehrinin batısında ve Varna-Şumnu (Sumen) demiryolu üzerinde yer alır.

37 Bulgaristan'ın kuzeyinde Plevne ilinin bir ilçesi.

38 Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda, Dobruca bölgesinde, Tuna nehri kıyısında bulunan bir şehir.

39 Sultan II. Selim'in kızı, Sokullu Mehmed Paşa'nın hanımı İsmihan (Esmâ) Sultan adına Edirne'de yaptırılmıştır.

24. Tarsus Câmîu'n-nûr (Camii)	51. Orhan Gazi (Bursa) Ertuğrul Camii
25. Kayseri Kemerek Köyü Camii	52. Akyazı (Adapazarı) Şehzâde Süleyman Paşa Camii
26. Kirmastı (Bursa) Mustafa Kemalpaşa Camii	53. Ankara Hacı Bayram Camii
27. Güzelhisar Kubbeli Mescit Mahallesi Ali Han Efendi Camii	

II. KÜRSÜ ŞEYHLERİNİN TAYINLERİ ve YETERLİKLER

A. Tayinler

Kürsü şeyhliği vazifesi, imâmet ve hitâbet cihetinde olduğu gibi babadan oğula geçmekte ve tayinler padişah tarafından yapılmaktaydı.⁴⁰ Tayinlerde babalarının yerine geçecek çocukların o ciheti îfaya ehil ve muktedir olmaları gerekirdi. Babalarının yerine geçecek çocuk bulunmadığı veya bulunduğu halde küçük ve yetkin durumda olmadıkları zamanlarda, vazife başka ehil bir kişiye verilirdi.⁴¹ Tayin edilebilmek için, kadı veya mahallin ileri gelenlerinden oluşan bir komisyon önünde yapılacak olan müsabaka imtihanında muvaffak olmak ve o görevi yerine getirebilecek yeterlikte müstahak ve iktidar sahibi olunduğunu ispat etmek gerekirdi.⁴² Bir kadroya birden fazla kişinin müracaat etmesi halinde “ilim ve tahsil açısından denklige” bakılır, eşit durumlarda ise “kıdem”; meselâ “ders verme” (dersiâmlık veya müderrislik) konusunda yıl itibarıyla daha “fazla tecrübe” ile “güzel ahlâk” sahibi olma gibi hususlar esas alınır. İlmî donanım, tahsil ve güzel ahlâk sahibi olma gibi hususlarda halk, nâip, müftü, kadı ve şeyhülislâmın müspet görüşlerine de itibar edilirdi. Münhal göreve müracaat edenlerle alakalı görüş beyan eden şeyhülislâm, bazı yazılarında “ulemâ ve sülehâ ve bî'l-cümlesinin ve cemaat-i müsliminin ricâsıyla” notunu da düşerek tâlibin hem ilmî yönünü ortaya koyar hem de ilgiliye dair halkın istekli olduğunu belirtirdi.⁴³ Uygulamalar arasında babalarının mesleğine itibar etmeyerek bu görevi kabul etmeyenler bulunduğu gibi⁴⁴ geçici olarak yapılan tayinler de bulunmaktadır. Ayrıca vazifesini herhangi bir sebep yokken kendi isteği ile bir başkasına devreden, yaşlılık sebebiyle oğluna verilmesini isteyen kürsü şeyhlerine dâir örnekler de bulunmaktadır.

40 Evkaf öncesi yıllara dair tayinlerin nasıl yapıldığı ile ilgili herhangi bir belgeye ulaşamadım.

41 Bk. BOA, C. MF., 4373/88 (03.R.1195).

42 BOA, Cevdet Evkaf (bundan sonra: C. EV.), 96/1250. Konuyla ilgili ayrıca bk. *Düstur (Tertip I)*, 2 (1289/1872), s. 178-179.

43 BOA, C. MF., 4373 (03.R.1195).

44 BOA, C. MF., 4726, 23/1126 (25.S.1237).

Tayin süreci, herhangi bir camide boşalan vazifeye talip olanların bir istida ile müracaatları neticesinde başlardı. Müracaatlar, bölgedeki kadılık, müftülük ve şeyhülislâmlığa yapıldığı gibi bazen doğrudan saltanata da yapılabilirdi. Ayrıca münhal duruma gelen kürsü şeyhliğine tayin isteği, bazen o bölgenin ileri gelenleri veya ilgili vakıf tarafından da yerine getirilirdi. Tayin edilmek üzere verilen istida kadılık, nâiplik veya müftülük kanalıyla şeyhülislâmlığa arz edildikten sonra, tayin istenilen kürsü şeyhliği ile ilgili dilekçedeki bilgilerin doğru olup olmadığı, belirtilen vakfın bulunup bulunmadığı ve müracaat sahibinin ehil olup olmadığı yönünde defterdar tarafından telhis/araştırma yapılırdı. Bilgilerin doğruluğu sabit olunca, istida şeyhülislâmlığın “Göreve layıktır” görüşü ve “berat-ı şerîfe âli şân-ı sadaka ve ihsan buyrulmak” ricasıyla sadârete arz edilirdi.⁴⁵ Tayin, sadâretin konuyu sultana arzı ve ardından verilen buyruddan sonra gerçekleşir ve atanan kürsü şeyhine “berat/ruûs-ı hümayûn” verilirdi.⁴⁶ Çeşitli fermanlardan anlaşıldığına göre, görev yerlerinin her yıl tashih edilmesi, beratların yenilenmesi ve saltanattan temessük alınması gerekmektedir. Aksi takdirde maaşların ödenmesi mümkün olamamaktadır.⁴⁷ Kürsü şeyhleri bir camiden diğerine nakledilebilirlerdi.⁴⁸ Tayinlerde tayin edilenin ücretinin ilgili vakıf tarafından tahsis edilip edilmediğine de dikkat edilirdi.

Uygulama tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, eldeki belgelerden anlaşıldığına göre tahminen XVIII. yüzyıldan itibaren yapılan atamalarda adaylardan kimlik, soy, tabiiyet ve eğitim-öğretim durumlarını ifade eden bilgilerin yer aldığı bir tercüme-i hal formu alınırdı. Ayrıca formdaki sorulara yanlış bilgi verilmesi durumunda vazifeye son verileceğinin kayıt altına alındığı ayrı bir belge imzalatılırdı. Tayinlerde ilgililerden personel formu dışında nüfus tezkeresi, icâzetnâme ve ruûs-ı hümayun⁴⁹ gibi belgeler de talep edilirdi. Formda icâzetnâmenin hangi ilim sahasından alındığına dair açıklayıcı bilgilerin yer aldığı bir bölüm de bulunurdu. Meselâ, 1305 (1887-88) yılında Aksaray Vâlide Sultan Camii'ne kürsü şeyhi olarak tayin edilen Abdülkadir Efendi'nin icâzetnâmesi, ulûm-i âliyye (gramer, sarf-nahiv, belâgat

45 BOA, C. MF., 2572 (29.Ca.1229).

46 BOA, BEO., 1688/126564 (26.Ra.1319).

47 83 Numaralı *Mühimme Defteri* (1036-1037/1626-1628), haz. Hacı Osman Yıldırım v.dğr. (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 2001), s. 59-60, hüküm nr. 86/104.

48 BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (bundan sonra: Y. MTV.), 46/107 (15.R.1308); Y. MTV., 58/49 (19.C.1309); Y. MTV., 60/88 (25.Ş.1309).

49 Ruûs-ı Hümayun, Sadâret Reîsü'l-Küttaplık Kalemî tarafından verilen tayin beratıdır.

ve mantık gibi alet ilimleri) ve ulûm-i ‘âliye (tefsir, kıraat, hadis, fıkıh, kelâm ve ahlâka dair dinî ilimler) ile ilgilidir.⁵⁰

Kürsü şeyhleri iş göremez hale gelinceye veya ölünceye kadar vazife yaparlardı. Ancak bu durumun ilerleyen yaşlarda çeşitli açılardan sıkıntılara yol açtığı anlaşılmaktadır. Bu husus bazı kayıtlarda, “Yıllardan beri çeşitli camilerde vazife yaptım. Yaşlılık sebebiyle artık vazife yapamaz hale geldim. Bir miktar maaş bağlanarak vazifeden ayrılmak istiyorum” mealindeki sözlerle dile getirilmektedir.⁵¹

B. Yeterlikler

1. İlmî Yeterlikler

Çalışmamıza esas aldığımız belgelerden, tayinlerde kürsü şeyhi olarak atanacakların ulemâdan olmasına özellikle dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Çeşitli yazışmalarda bu kişilerin “ilim ve istidat sahibi, muktedir, ehil, müstahak, vazifeyi hakkıyla yerine getirebilecek nitelikte, ahlâk ve istikamet sahibi, müslümanları gaflet uykusundan uyandıracak evsafıta” olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bazı kayıtlarda yer alan “esâtize-i kirâmdan tahsîl-i fûnûn edip” ifadeleri, kürsü şeyhlerinin tahsilleri ile ilgili fikir vermektedir.⁵² Konuyla ilgili ulaşılan bütün bilgi ve belgelerden kürsü şeyhlerinin medrese tahsiline sahip oldukları, dönemin çeşitli âlimlerinden⁵³ ilim ve feyiz aldıkları, büyük bir kısmının hâfiz⁵⁴ ve kurrâ⁵⁵ olduğu, bazılarının Arap dili ile ilgili ilimleri tahsil ettikleri, yüksek din ilimleri alanlarında icâzetnâme verecek bir konumda oldukları tespit edilmiştir. Bunun dışında bazı kürsü şeyhlerinin, yaşadıkları yerlerdeki medrese tahsilinden sonra İstanbul’a gelerek Süleymaniye, Fatih ve Beyazıt gibi büyük camilerin dersiamlarından ders aldıkları; bu süre içerisinde kendini ispat edenlerin -bazı kürsü şeyhlerinin ifadesiyle- “kürsü şeyhliği silsile-i âliye”ye kayıt ve kabul edildikleri anlaşılmaktadır. Kürsü şeyhleri

50 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Kürsü Şeyhi Abdülkadir Efendi’nin tercüme-i halini havi zarf (nr. 868).

51 BOA, BEO., 413/30917 (28.Za.1311).

52 Karahasanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğunda 1730 İsyanına Dair Bulgular”, s. 101.

53 Ulaşılan belgelerde Yanyalı Mürteza Efendi, Kalkandelenli Recep Efendi, Müftî-i Kebîr Ahmed Şükrü Efendi ve Anadolu sabık kazaskeri Ahmed Nuri Efendi gibi âlimler öne çıkmaktadır.

54 BOA, BEO., 53/3970 (27.M.1310).

55 Kur’an ilimlerinde mâhir, vücûhât-ı seb’a ve ‘aşereye kâdir. Meselâ, Mankaliye Camii’nin kürsü şeyhi el-Hac Muhammed Efendi b. Hüseyin şeyhü’l-kurrâ olup “kıraat ilminde mâhir” bir şahsiyettir. BOA, C. MF., 3589 (15.Za.1175).

arasında gerekli şartları⁵⁶ sağlayarak dersiâm rütbesine yükselen, tefsir, hadis, kelâm ve fıkıh gibi dinî ilimler ile Arapça alanında ders verenler, dersler üzerinde müzakere yapabilecek kudrette olanlar da bulunmaktadır.⁵⁷

Tercüme-i hal evrakına ulaştığımız bazı kürsü şeyhlerinin arasında *Dürr-i Yektâ* ve *Birgivi* gibi Türkiyat kitaplarını tahsil edenler, hat sanatından icâzetnâme olarak “Hattâtîn” silkine dahil olanlar *Mantık*, *Halebî*, *Mültekâ*, *Molla Câmi*, *Alâka* ve *Vad’ıyye*, *Tarikat-i Muhammediyye* ve *Şifâ-i Şerif* gibi eserleri uzun yıllar tahsil edenler mevcuttur.⁵⁸ Terekelerinde bulunan kitaplar da kürsü şeyhlerinin ilmî kişilikleri hakkında bir fikir vermektedir. Meselâ Ayasofya Camii Kürsü Şeyhi İspirizâde Ahmed Efendi’nin terekesinde fıkıh, fıkıh usulü, kelâm, hadis, tefsir, Arap dili ve edebiyatı, İslâm ahlâkı, İslâm tarihi, felsefe ve metafizik gibi alanlara dair eserler bulunmuştur.⁵⁹ Aynı şekilde 1617 yılında Sultan Ahmed Camii’ne tayin edilen Abdülmecid Sivâsî’nin Arapça, fıkıh ve tefsir gibi dinî ilimlerde iyi bir tahsil gördüğü, tasavvufa yönelik ilimlerde derinleştiği belirtilmektedir.⁶⁰ Kısaca ifade etmek gerekirse kürsü şeyhleri, medrese tahsili yanında, uzun yıllar devam eden özel dersler almışlar, gerekli aşamalardan geçerek müderrislik ve dersiâmlık rütbesine ulaşmışlardır. Böylece medrese ve büyük camilerde ders ve hak edenlere icâzetnâme verdikleri anlaşılmaktadır.

2. Temsili Yeterlikler

Kürsü şeyhlerinde alanlarıyla ilgili ilmî yetkinliğin yanında mesleklerini temsil açısından da “istikamet sahibi, doğrulukla muamele eden, faziletiyle meşhur, gidişatının takvâ üzere olması” gibi ahlâkî özellikler de aranırdı. Bu tür özellikler halkın şeyhülislâmlığa yaptıkları müracaatlarda “ilim ve hilim sahibi, diyanet ve takvâ üzere, ulûm-i nâfia ile meşgul olacak” ifadeleriyle dile getirilirdi.

56 Dersiâm silkine dahil olabilmek için, okunması icap eden ilimler bitirilip icâzet (diploma) alınması, bir ilim heyeti huzurunda ruûs imtihanının kazanılarak ders vermeye mezun olunması gerekirdi. Bu şartları sağlayanlar ayrıca dört sene kadar fiilen ders verdikten sonra ancak dersiâm silkine dahil olabilirdi.

57 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Kürsü Şeyhi Abdülkadir Efendi’nin tercüme-i hal evrakını havi zarf (nr. 868).

58 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Cami-i Atikli Kürsü Şeyhi Mehmed Hulusi Efendi’nin tercüme-i hal evrakını havi dosya (nr. 911) ve Mustafa Şükrü Efendi’nin tercüme-i hal evrakını havi zarf (nr. 885).

59 Karahasanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğunda 1730 İsyanına Dair Bulgular”, s. 110.

60 Toparlı, *Abdülmecit Sivasi Divanı*, s. 7.

Yukarıda da belirtildiği gibi kürsü şeyhliğine atanabilmenin temel şartı, o cihetin gereğini yerine getirebilecek ehliyet ve iktidara sahip olmaktı ve bu durumu yapılacak müsabaka imtihanında ispat etmek gerekiyordu. Bunların dışında şeyhülislâmların tayin edilmesi uygun bulunan adaylarla ilgili tayin yazılarına onların ilmî, dinî, ahlâkî ve sosyal konuları hakkında düştükleri bazı açıklayıcı notlar da kürsü şeyhlerinin temsil yeterlikleriyle ilgili bir fikir vermektedir. Meselâ “Erbâb-ı istihkaktan, doğruluk, güzel ahlâk ve ilim ile bezenmiş, gidişatı diyanet ve takvâ güzelliği ile donatılmış, vazifeyi almaya müstahak ve hakkıyla yerine getirmeye lâıyk, merhamet timsâli (şâyeste-i merhamet)”⁶¹ “ehl-i ilim ve salâh, her bir cihet ile vazîfe-i merkûmeye lâıyk ve mahal/ehil”,⁶² “her veçhile lâıyk ve mahal ve müstahak” gibi açıklamalar konuyla ilgili ifadelerdendir. Özellikle 1850 yılından sonraki tayinlerle ilgili yazışmaların birçoğunda, vazife yapan kürsü şeyhlerinin veya tayin edilmesi tavsiye edilen zevâtın “padişaha, sadrazama ve vükelâ-i devlete (devlet erkânına) hasbî dua ettiği” belirtilerek atanacakların devlete bağlılığına da dikkat çekildiği görülmüştür.⁶³

Yukarıda da belirtildiği gibi, münhal duruma düşen kadroların doldurulması için zaman zaman bölge halkından oluşturulan ve içlerinde müftü, nâip, esnaftan ileri gelenler, muhtarlar ve diğer ilim erbabının yer aldığı bir heyetin ismen önerdiği kişiler de bulunmaktaydı. Söz konusu heyetin tayin edilmesini istedikleri şahısla ilgili hazırladıkları mazbatada yer alan “ilim ve fazilet açısından saygın, salih, gidişatı diyanet ve takvâ üzere, âlim, doğruluğu ile meşhur, vazifeyi almaya müstahak/ehil” oldukları yönündeki hüsn-i şهادette bulunmaları dikkat çekmektedir. Bütün bunlar, kürsü şeyhlerinin tayinlerinde ilim ve ahlâk sahibi, ehil, merhameti ve doğruluğu ilke edinmiş, sâlih ve ilmiyle âmil olmalarına dikkat edildiğini göstermektedir.

III. KÜRSÜ ŞEYHLERİNİN VAZİFELERİ

Daha önce de geçtiği üzere, özellikle kuruluş yılları ve sonrasındaki dönemlerde kürsü şeyhlerinin esas görevi, halka vaaz ve nasihat ederek onları dinî konularda bilgilendirmek, bilinçlendirmek, dinî sorumluluklarını hatırlatmak, dinî açıdan yapılması ve yapılmaması gereken işleri öğretilip telkin etmektir. “Kürsü Şeyhliklerinin Kuruluş Amaçları” başlığı altında da özetlenen söz konusu bu vazifeler, vakfın genel hükümleri çerçevesinde yerine getirilirdi. Bölgelerindeki münhal olan camilerine kürsü şeyhi talep eden bir vakfın talep yazısına uygun olarak verilen 1238 (1822-23) tarihli

61 BOA, C. MF., 52/2572 (27.Ra.1229).

62 BOA, C. MF., 57/2834 (29.Ş.1200).

63 BOA, C. MF., 56/2770 (27.L.1218).

bir berattaki “ulemâdan olmak, câmide hazır bulunan halka vaaz ve nasihat etmek ve Müslüman halka umûr-ı diniyyeyi öğretmek” şeklindeki ifadeler, kürsü şeyhlerinin vazifeleri ile ilgili önemli ipuçları vermektedir.⁶⁴ Diğer yandan Meclis-i Meşâyih Defteri'nde bulunan ve bir kürsü şeyhi hakkında hazırlanan iyi hal mazbatasında yer alan ifadeler, kürsü şeyhlerinin hem görev tanımlarını yapmakta hem de vazifenin sınırlarını belirlemektedir. Buna göre kürsü şeyhleri “İbâd-ı Müslimîne vaaz ve nasihat ile mesâil-i diniyyelerini ta'rif ve telkîn” edecek ve “Daima mefâz-i diniyyeden bahsedecek” ancak “İsrâiliyyât ile vakit geçirmeyeceklerdir.”⁶⁵

Yukarıdaki ifadeler kürsü şeyhlerinin aslî görevlerinin vaaz ve nasihat yaparak müslümanları aydınlatmak olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Vaazlar, cuma namazlarında ve haftanın diğer günlerinde öğle veya ikindi namazlarından sonra yapılırdı. Vâkıflar, kürsü şeyhlerinden vaaz ve irşad dışında medreselerde ders vermelerini,⁶⁶ vazifeli oldukları camilerde dersiâmlık, *Buhârî*, *Müslim* ve *Şifâ-i Şerîf* okuyuculuğu yapmalarını; müftülük, imamlık ve hatiplik, dua-hanlık, cüzhanlık, şeyhülkurrâlık⁶⁷ dersiyile devirhanlık ve Buhârî Reisliği⁶⁸ gibi görevlerden birini ya da birkaçını aynı anda yerine getirmelerini isteyebilirlerdi. Tespit edilebildiği kadarıyla *Buhârî*, *Müslim* ve *Şifâ-i Şerîf* okuma gibi görevler genellikle Fatih, Hz. Halid Paşa Kapısı, Hamidiye, Nuruosmaniye (cuma ve salı hariç her gün), Ayasofya ve Bâbiâli yakınlarında Fatma Sultan camilerinde söz konusuydu.

Kürsü şeyhleri özellikle Türk-İslâm tarihinde önemli yer verilen Mevlid, Mîrac ve diğer kandillerin kutlandığı dinî gün ve gecelerde (tahsine günleri/eyyâm-ı mübâreke) belirlenen camilerde nöbet tutar, mahallî şartları göz

64 BOA, C. MF., 67/3320 (25.Ca.1238). Söz konusu vakıf, Boğazlıyan'da 15 Recep 1170 tarihinde kurulmuş olup tayin edilen kürsü şeyhi el-Hac Ahmed'dir.

65 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1748). Söz konusu defterde kürsü şeyhi, dersiâm ve diğer cihet sahiplerinin müfredatı kayıtlıdır. Söz konusu mazbata, Üsküdar'da bulunan İstavroz Karyesi (Beylerbeyi Köyü) Muhtarlığı tarafından 12 Mayıs 1330 tarihinde Abdullah Ağa Camii Kürsü Şeyhi Hâce Sadık Efendi hakkında hazırlanmıştır. Hâce Sadık Efendi, 1 Mart 1317 tarihinden itibaren adı geçen camide her hafta vaaz etmektedir.

66 BOA, C. EV., 486/24600 (10.Ra.1190). Meselâ, Arhovalı Şeyh Mehmed Hulûsi Efendi Medresetü'l-Vâizin'de tefsir ve hadis dersleri vermektedir. Bk. İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1749), s. 18.

67 Çeşitli tevcih yazıları ve *Düstur* (Tertip I), 2 (1289/1872), s. 178.

68 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1748), s. 200. Kayda göre Nuruosmaniye Camii Kürsü Şeyhi Hafız Bekir Efendi, kürsü şeyhliği görevinin yanında *Buhârî-i Şerîf* okuma, *Buhârî* reisliği, şeyhülkurrâlık ve devirhanlık görevlerini de yürütmektedir.

önüne alarak geceye özel vaazlar yaparlardı.⁶⁹ Aynı şekilde ramazan aylarının ruh ve mânasına uygun vaazlar hazırlanır, Hırka-i Şerif gibi ziyaretçisi çok olan camilerde nöbetçi kürsü şeyhleri bırakılırdı. Ramazan aylarında genellikle kürsü şeyhliğinin ilk ihdas edildiği camilerin kürsü şeyhleri, üç ayların başlamasıyla birlikte Kadir gecesine kadar sırasıyla haftada bir gün harem dairesinde sultan ailesine vaaz ve nasihat eder, askerî bölgelerde bulunan camilerde askere dinî bilgiler verirlerdi.⁷⁰ Sarây-ı Cedîd⁷¹ Tersane Divanhânesi (salı ve cuma günleri)⁷² ve Hamidiye Türbesi gibi bazı türbelerde halka vaaz eden, medrese müdürlüğü⁷³ yapan kürsü şeyhleri de bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, özellikle 1850 yılından sonraki birçok tayin yazısında kürsü şeyhlerinden belirtilen görevlerin dışında vâkıfa, sultana ve diğer devlet erkânına dua etmelerinin istendiği görülmüştür. Bazı kayıtlarda ise ihtiyaç hâsıl olduğunda sultanların hastalıkları için “şifa duası” okudukları da kaydedilmektedir. Meselâ Ayasofya Kürsü Şeyhi İspirîzâde'nin Sultan III. Ahmed'in hastalığı için vaazdan sonra şifa duası yaptığı ve halkı galeyana getirdiği; hatta cuma namazı için 1723 yılında camide bulunan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın yapılan dua sırasında cemaatin heyecanından etkilenerek birkaç defa baygınlık geçirdiği belirtilmektedir.⁷⁴

Kürsü şeyhleri sadece vazifeli oldukları camide değil haftanın belirli günlerinde değişik camilerde de vaaz ve irşat yaparlardı.⁷⁵ Meselâ 1328 (1910-11) yılında Büyük Ayasofya Camii'nde birinci sınıf kürsü şeyhi olan Tırnovalı İbrahim Efendi, aynı zamanda Fındıklı Camii'nde cuma günü ikinci namazından sora, Tophane Nusretiy'e'de salı ve Fâtih Camii'nde cumartesi günleri öğle namazından sonra, Haseki Sultan'da cuma ve Kırk Çeşme'de ise çarşamba günleri değişik vakitlerde vaaz ederdi.⁷⁶ Aynı yılda Sultan Ahmed'e, hemen ardından Ayasofya Camii'ne kürsü şeyhi olan Bergamalı Mustafa Nuri Efendi bu vazifesinin yanında Fâtih Camii'nde *Buhârî-i Şerîf* okur,

69 *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1749), s. 18.

70 Orhaniye Camii (Beşiktaş Yıldız Sarayı yakınlarında) kürsü şeyhliği bunlardan olup cuma namazlarında askere dini ilimler tedris edilirdi. BOA, Y. MTV., 46/107 (15.R.1308); BOA, Y. MTV., 58/49 (19.C.1309); BOA, Y. MTV., 60/88 (25.Ş.1309).

71 *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1749), s. 7.

72 *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1749), s. 17.

73 BOA, Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrakı (bundan sonra: A. MKT. MHM.), 341/44 (18.R.1282).

74 BOA, Sadâret Amedî Kalemi Evrakı (bundan sonra: A. AMD.), 2/29 (23.Ş.1135).

75 BOA, C. MF., 181/9026; (29.Z.1216).

76 *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1749), s. 1.

Galata Molla Camii'nde cuma vaazı yapar, Galata Cedid Vâlide Camii'nde ise dersiâmlık vazifesini yerine getirir; aynı camide salı günleri vaaz ederdi.⁷⁷ Kürsü Meşâyihi Defterleri'nin incelenmesinden anlaşılıyor ki, vazifeli olduğu caminin dışında vaaz, *Şifâ-i Şerif* ve *Buhâri* okuma gibi vazifeleri yerine getiren kürsü şeyhleri kıdem ve tecrübelerine göre sırasıyla birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf kürsü şeyhleridir. Beşinci ve altıncı sınıf kürsü şeyhlerinin genellikle kendi camilerinde vazife yaptıkları; tecrübe ve kıdem sahibi olanların da birkaç camide vaaz ve diğer hizmetleri yürüttükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca birinci sınıf kürsü şeyhlerinin ikinci sınıf ve diğerlerinden, ikinci sınıf kürsü şeyhinin ise üçüncü sınıf ve diğer sınıflardaki kürsü şeyhlerine göre daha fazla camide görev yaptıkları tespit edilmiştir. Meselâ birinci sınıf kürsü şeyhi olan Sivaslı Necip Efendi'nin cuma, salı ve cumartesi günleri olmak üzere haftada beş camide vaazı bulunmaktadır.⁷⁸

Kürsü şeyhleri selâtin camilerinin dışında, pazar günleri Topkapı Sarayı'nda padişahın annesi, hanımları, çocukları, hizmetçi câriyeler ve hadım ağalarının bulunduğu Harem-i Hümayun⁷⁹ ehavâtına mahsus *Şifâ-i Şerif* okuma,⁸⁰ tersane çalışanlarına vaaz,⁸¹ Harbiye Dairesi'nde *Şifâ-i Şerif* okuma,⁸² Aksaray'da Çakırağa ve Küçük Efendi dergâhlarında vaaz, ramazan ayında Hırka-i Saâdet'te duâgû vazifesi,⁸³ recep ve şaban aylarında bulunan kandil günlerinde ve Kadir gecesinde Harem-i Hümayun'da vaaz⁸⁴ ve Mevlid-i Şerif gecesi nöbeti⁸⁵ gibi vazifeleri de yerine getirirlerdi.

IV. MAAŞLAR

Kürsü şeyhlerinin maaşları vakıfların vâridatından karşılanmaktaydı. Ancak kadroların 1 Temmuz 1330 (14 Temmuz 1914) tarihinden itibaren Evkaf Bütçesi Umum Zeyl Meşâyihi'ne nakledilmesi sebebiyle⁸⁶ maaşlar ar-

77 *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1749), s. 2.

78 *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1748), s. 1; ayrıca bk. *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1749) ve *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1750), s. 1.

79 Sarayda asıl adı Dârüssaâde denilen kısım.

80 *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1749), s. 5.

81 *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1749), s. 17, 21.

82 *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1749), s. 22.

83 *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1749), s. 26.

84 *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1749), s. 27, 28.

85 *Meclis-i Meşâyih Defteri* (1749), s. 33.

86 Bâb-ı Fetvâ Memûrîn Kalemi Müdüriyeti Tahakkuk ve Levâzım Kısmı 10 Ağustos 1335 tarih 833 sayılı yazısı, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Kürsü Şeyhi Gümülcinelî İbrahim Edhem Efendi'nin tercüme-i halini havi zarf (nr. 876).

tık Evkaf ve Maliye nezâretleri tarafından ödenmeye başlanmıştır. Maaşlarda 1255 (1839) senesi Muharrem ayında yapılan düzenlemeye kadar belirli bir standart bulunmaktaydı. Belgelerden günlük 1 akçeden aylık 74 kuruşa kadar değişen miktarlarda ücret ödendiği; ancak ücretlerin genel olarak 3-15 akçe arasında değiştiği anlaşılmaktadır.⁸⁷ Maaşlardaki bu farklılık, vakıfların maddî imkânları, vazifeye takdir edilen ücretler ve kürsü şeyhlerine gördürülen diğer hizmet kalemlerinin sayısının artması veya azalmasından kaynaklanırdı. Ücretler aylık veya günlük olarak ödenmekteydi. Ödemeler yapılan vaazlar, verilen dersler veya diğer vazifeler için ayrı ayrı hesaplanarak defterlere kaydedilirdi. Tayin veya zam taleplerinin karşılanması sırasında, çevrede aynı görevi yapan diğer kürsü şeyhlerinin maaşlarının ölçü alınmasına dikkat edilirdi. Vakıfların imkânlarının azalması veya mütevellisinin kalmaması gibi sebeplerden dolayı bazı kürsü şeyhliklerinin maaşları bölge halkından toplanan vergilerden, ilgili köylerin gelirlerinden, gümrüklerden,⁸⁸ Larend'e olduğu gibi cizyelerden,⁸⁹ ihtisap mukâtaası malından,⁹⁰ tahsis edilen vakıflara ait çeşitli akarlardan, icara verilen değirmen gibi vakfedilen bazı köylerin mahsulünden elde edilen⁹¹ gelirlerden karşılanmıştır. Bazı belgelerde ücretlerin, vakıf gelirlerinin azalması sebebiyle (Leskofça ve Ürgüp kazasının çevresindeki cami ve mescitlerde olduğu gibi) toplanan vergilerin faize verilmesi sonucunda elde edilen faiz gelirlerinden karşılandı; ancak bu şekilde elde edilen paraların kürsü şeyhleri veya imamlardan ziyade cami veya mescitlerde görev yapan saatçi, ferraş ve tuvalet temizlikçileri gibi diğer hizmet erbabına verileceği kayıtlıdır.⁹²

87 BOA, C. EV., 22/1091, 29.Z.1255. Ağustos 1259 tarihinde Leskofça ve Ürgüp kazasında görev yapan ona yakın imam, saatçi ve kürsü şeyhinin isminin yer aldığı evrakta, görevlilerin genellikle 4 ile 16 kuruş arasında maaş aldıkları kaydedilmekle birlikte, bazı imam ve vâizlerin 30-74 kuruş arasında değişen miktarlarda maaş aldıkları tespit edilmiştir. İbrahim Paşa Vakfı, Nevşehir'deki doğduğu köy olan Muşkarâ'daki caminin cuma vaizi, imam, hatip ve şeyhülkurrâsına günde onar akçe ödenmesini vakfetmişti. M. Münir Aktepe, "Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya Âid İki Vakfiye", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 15 (1960), s. 153. Söz konusu makalede işaret edilen ve cuma vâzine ödenmesi gereken miktarı belirten vakfiyenin tarihi belirtilmemekle birlikte, ikinci vakfiyenin tarihi Şevval 1141 olarak verilmektedir.

88 BOA, C. MF., 49/2404 (28.Ra.1212). Vidin'deki kürsü şeyhliğinin geliri, Vidin Gümrüğü'nden elde edilen gelirlerden karşılanmaktadır.

89 BOA, C. MF., 56/2770 (3) (27.L.1218).

90 İhtisap mukataası: belediye gelirleri. BOA, C. MF., 2770 (2) (6.Ca.1218).

91 BOA, C. MF., 67/3320 (25.Ca.1240).

92 BOA, C. EV., 22/1091 (29.Z.1255).

Vakıfların kürsü ihdas edilen camilerin yakınlarında olmaları gerekmezdi. İstanbul'daki bir kürsü şeyhliği veya diğer hayrat hizmetinin ücreti Halep veya Şam gibi yerlerdeki vakıf akarlarından karşılanabilmekteydi. Kürsü şeyhleri ve müderrisler arasında vaazlarını ve verdiği dersleri hasbî/karşılıksız olarak yapanlar da bulunmaktaydı. Söz konusu vâiz ve müderrisler, yazışmalarda imza olarak “müderris-i hasbî veya vâiz-i hasbî” ifadelerini kullanırlardı. Ancak bunların da vaaz ve verdikleri derslerden dolayı gelir getirici başka işlerde çalışma imkânı bulamadıklarından geçim sıkıntısı çektikleri, bu sebeple zaman içerisinde devletten maaş istedikleri belgelerde yer almaktadır.⁹³

Yazışmalarda maaşların yetersizliğinden şikâyet eden ve maaşların artırılmasını isteyen çok sayıda yazı bulunmaktadır.⁹⁴ Bu yöndeki şikâyetlerin çokluğu, kürsü şeyhlerinin maaşlarının ihtiyaçları karşılamaktan uzak olduğunu göstermektedir. Maaşların artırılması ile ilgili talepler, genellikle “ulûm-i nâfia ile meşgul ise(m) de (...) bir taraftan bir akçe ile mukayyet, fakîru'l-hâl ve kesretü'l-iyâl” gibi cümlelerle dile getirilmekteydi. Maaşların yetersizliği ile ilgili dilekçeler, şeyhülislâmlık tarafından maliyeye bildirilmekteydi. Maliye ise konunun araştırılmasını ve gerektiği takdirde artış yapılmasına müsaade ederdi. Belgeler arasında emeklilik uygulaması bulunmadığı için kürsü şeyhlerinin vefatından sonra aile efradının fakruzarûret içerisinde kaldıkları ve saltanattan yardım istediklerine dair çok sayıda yazı bulunmaktadır. Bazı yazılarda ise yaşlılık veya uzaklık sebebiyle vazifeye gitmekte zorluk çeken kürsü şeyhlerinin ulaşım için at ve atlarına yem istedikleri görülmüştür. Maaşların azlığı ile ilgili şikâyetlerin giderek artmasından olacak ki, devlet tarafından 1317 (1899-1900) yılında kürsü şeyhlerinin tamamına seyyanen 200'er kuruş zam yapılmıştır.⁹⁵

Daha önce de belirtildiği gibi, kürsü şeyhleri tahsil, tayin, tecrübe ve gördükleri hizmetler açısından belirli bir tertibe ve terfi silsilesine tâbiydiler. Diğer yandan kürsü şeyhliği vazifesi dışında vâkıfların şart koştuğu diğer hizmetlerin yerine getirilmesi gibi durum ve yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı maaşlar arasında önemli farklılıklar söz konusu olabilmekteydi. İşte Evkaf ve Maliye nezâretleri maaşlardaki bu farklılığı ortadan kaldırmak için ödemeleri 1255 (1839) senesinin Muharrem ayından itibaren silsileye bağlayarak “sınıf sistemi”ni getirmiştir.⁹⁶ Böylece maaş ve maaş artışları belirli bir standarda bağlanmış ve kürsü şeyhlerine derecelerine göre maaş ödenmiştir.

93 BOA, C. MF., 56/2770 (2) (27.L.1218).

94 BOA, A. MKT.NZD., 138/41 (29.C.1271).

95 BOA, İ. HUS., 80/1317/L-09 (04.L.1317).

96 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 345.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde bulunan 1748 ve 1749 nolu (1328-29/1910-11) Meclis-i Meşâyih Defterleri'nde kürsü şeyhlerinin altı sınıfa ayrıldıkları görülmektedir. Buna göre birinci sınıf kürsü şeyhleri 1000, ikinci sınıf kürsü şeyhleri 800, üçüncü sınıf kürsü şeyhleri 700, dördüncü sınıf kürsü şeyhleri 600, beşinci sınıf kürsü şeyhleri 500 ve altıncı sınıf kürsü şeyhleri ise 400 kuruş maaş almaktadır. Defterlerdeki kayıtlardan Maliye'nin maaşlara olan katkısının Evkaf'tan daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Kürsü şeyhleri arasında maaşlarını ilmiye tahsisatından alanlar da bulunmaktadır. 1305-1328 yılları arasında İstanbul'un çeşitli camilerinde vazife yapan kürsü şeyhi Abdülkadir Efendi'nin maaşını İlmiye Tahsisatı'ndan aldığı ve 10 Ağustos 1912 tarihinde maaşından % 5 kesintiyle birlikte emekliye sevk edildiği belirtilmektedir.⁹⁷

V. KÜRSÜ ŞEYHLERİNİN SOSYAL İTİBARLARI

Kürsü şeyhlerinin diğer hayrat hademesi ve memurlar arasındaki itibarlarına yönelik çeşitli göstergeler bulunmaktadır. Bunların bir kısmına yukarıda temas edilmiştir. Kürsü şeyhleri her şeyden önce ilmî açıdan tebâruz etmiş, gördükleri din hizmetleri ve yaptıkları etkin vaazlarla halk arasında kendilerinden övgüyle söz edilen ilmiye mensupları arasından seçilirlerdi. Sultanın beratıyla atanmaları ve askerî zümre içerisinde yer almaları da kendilerine önemli bir ayrıcalık kazandırmaktaydı. Zira Osmanlı'da devlet görevlisi olmanın tek göstergesi, padişahın verdiği berat ve bu beratta gösterilen görev karşılığı vergilerden muafiyettir.⁹⁸

Kürsü şeyhlerinin kademelerinin ilerlemesi, itibarlarının artırılması, dinî ve sosyal konularının yükseltilmesine yönelik diğer bir uygulama, atama süreçlerinde yerine getirilen işlemlerle ilgilidir. Daha önce de ifade edildiği gibi atamalar müftü, kadı veya nâibin hazırlamış olduğu "îlâm"ın sultana takdim edilmesiyle gerçekleşirdi. Ancak 1139 (1726) yılından itibaren tayinlerde yeni bir uygulamaya gidilmiş, mevcut silsile ve mertebeye dört mertebe daha ilave edilmiştir. Bunlar îlâmın hazırlanması, mücebince amel olunmak üzere padişahın verdiği ferman ve yedi camiye ilave edilen dört camide kürsînişin vâizlik ve söz konusu şeyhlere 1726

97 Memûrin Müdüriyet-i Aliyye'nin 26 Şâban 1330 tarih ve 416 sayılı yazısı, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Kürsü Şeyhi Abdülkadir Efendi'ye ait 868 numaralı zarf, dosya nr. 2052.

98 Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki 'Eşraf ve Ayan' Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, 3 (1982), s. 107. Ayrıca bk. Halil İnalçık, "XV. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1954), s. 1-4.

yılı Ramazan ayının 13. gününden itibaren “ruûs-ı hümâyun” verilmesiyle “meşâyih-i selâtin/selâtin şeyhliği” mertebesine kavuşturulmuş olmalarıdır. Tayinlerdeki bu tertibe 1919 yılında da hiç aksamadan riayet edildiği belirtilmektedir.⁹⁹

Daha önce de ifade edildiği gibi saygınlık açısından Osmanlı'da kürsü şeyhliklerinin en itibarlısı Ayasofya kürsü vaizliğiydi. Üst düzeydeki bu vaziflik kadrosuna tayin edilen kürsü şeyhlerinin dinî, ilmî ve sosyal açıdan seçkin olmalarına dikkat edilirdi. Esas itibarıyla bu makama ulaşabilmek için yeterlik şartlarını haiz olmanın dışında belirlenen tertibin sırasıyla aşılması gerekirdi. Yaşanan bu süreç, kürsü şeyhlerine büyük bir tecrübe ve önemli bilgi birikimi kazandırmış olurdu.

Başta Ayasofya Camii kürsü şeyhleri olmak üzere Sultan Ahmed, Fâtih ve Beyazıt camilerinin kürsü şeyhleri gibi bir kısım kürsü şeyhleri yönetici erkân ile doğrudan görüşme imkanına sahiptiler. Bu durum, mevzubahis kürsü şeyhlerini halk ve diğer devlet erkânı nezdinde seçkin bir konuma yükseltmekteydi. Belgelerden, başta sultanlar olmak üzere, bazı devlet ricâlinin kürsü şeyhlerinden görüş aldıkları, cuma namazlarından sonra kendilerine dua ettirdikleri ve hastalıklarına şifa diledikleri anlaşılmaktadır. Kürsü şeyhlerinin ilmî kişilikleri, yazdıkları eserler, faziletleri, olgun tavırları, kalem ve vaazlarıyla haksızlık ve zulme karşı gösterdikleri haysiyetli duruşları kendilerine sultanlar ve diğer devlet erkânı arasında muteber bir yer kazandırmıştır. Bu özellikleri yanında vüzerâ ve ilmiye ricâli ile birlikte birçok merasim ve toplantıya iştirak etmeleri gibi özel durumları, onların devlet yöneticileri tarafından saraya çağrılarak hal ve hatırlarının sorulması; diğer ulemâ ve meşâyih-i kirâm gibi lütuf, ihsan ve ikramlarda bulunulması¹⁰⁰ dışında kendilerinden çeşitli konularda görüş alınmasının da yolunu açmıştır.¹⁰¹ Bazı kürsü şeyhlerinin üstün gayretleri sebebiyle padişah tarafından altın ve gümüş liyakat nişanları ile ödüllendirildikleri belirtilmektedir.¹⁰² Meselâ 1312 senesinde Aksaray Vâlîde Sultan Camii'ne kürsü şeyhi olarak tayin edilen Uluborlulu Mustafa Şükrü Efendi başarılı çalışmalarından dolayı 4. şube, 3. rütbeden Mecidî nişanı ile taltif edilmiştir.¹⁰³ Aynı şekilde Ayasofya Camii

99 Mehmed Emin, “Kürsü Şeyhleri: Selâtin Şeyhliği”, s. 89.

100 Aktepe, *Patrona İsyamı (1730)*, s. 128-129. Ayrıca bk. BOA, CEV. EV., 10/458 (29.Z.1255).

101 Toparlı, *Abdülmecit Sivasi Divanı*, s. 7.

102 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Kürsü Şeyhi Abdülkadir Efendi'nin tercüme-i halini havi zarf (nr. 868).

103 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Mustafa Şükrü Efendi'nin tercüme-i halini havi zarf (nr. 911).

kürsü şeyhi Mehmed Hilmi Efendi¹⁰⁴ ve Sultan Ahmed Camii Kürsü Şeyhi Mustafa Efendi¹⁰⁵ Mecidi nişanı, Hamidiye Camii¹⁰⁶ Kürsü Şeyhi Şerif Efendi ise üçüncü rütbeden Nişân-ı Osmanî ile taltif edilmişlerdir. Ancak onların bu itibar ve halk üzerindeki saygınlıkları, zaman zaman siyasete bulaşmalarına ve bazı olumsuzlukların yaşanmasına yol açmıştır.¹⁰⁷

Kürsü şeyhlerinin sarayda sultanlara ve ailelerine vaaz ve nasihat yaptıkları, sultanların cenazelerini yıkadıkları, devlet erkânını hacca uğurlama ve Hırka-i Şerif Camii ziyaretleri gibi diğer ilmiye ricaliyle birlikte devlete ait çeşitli merasimlere katılıp dualar ettikleri de belirtilmektedir. Meselâ 1278 (1832-33) yılında, mübarek olarak kabul edilen üç ayların ilki olan recep ayından başlamak üzere, ramazan ayının ilk haftası dahil, her pazartesi günü sırasıyla Ayasofya, Sultan Ahmed, Süleymaniye, Beyazıt, Fatih, Sultan Selim, Nuruosmaniye ve Lâleli camilerinin kürsü şeyhlerinin katılarak kahvecibaşının odasında sultanın annesine ve diğer aile efradına vaaz ve nasihatte bulunmaları için ferman çıkartılmıştır.¹⁰⁸ Aynı vazife ertesi yılda tekrar ettirilmiş, bu defa vazifeye Eyüp Sultan Camii'nden başlanılarak sırasıyla Lâleli Cami Kürsü Şeyhi Şehrî Mehmed Efendi, Eyüp Hz. Hâlid Camii Kürsü Şeyhi Harputlu Mustafa Efendi, İstanbul Yenicami Kürsü Şeyhi Bergamalı Mustafa Hulusi Efendi, Şehzade Camii Kürsü Şeyhi Mehmed Efendizâde Mustafa Efendi, Üsküdar Vâlide Camii Kürsü Şeyhi Emir Efendizâde Ömer Seyyid Efendi, Ayazma Camii Kürsü Şeyhi Tokatlı Musa Efendi, İstavroz (Beylerbeyi) Camii Kürsü Şeyhi Hasan Efendi ve Hasköy Camii Kürsü Şeyhi Şehrî Ali Galip Efendi katılmıştır.¹⁰⁹

Başta Ayasofya olmak üzere diğer camilere ait bazı kürsü şeyhlerinin hanedana ait düğünlerde veya çocuklarının sünnet merasimlerinde üst düzey devlet erkânı ile birlikte hazır bulunmaları, onların devlet ricali arasındaki itibarlarını göstermesi bakımından önemlidir. Meselâ Sultan Ahmed Camii Vaizi İspirizâde Ahmed Efendi, Süleymaniye Camii Kürsü Şeyhi Köse Süleyman Efendi ve Sultan Beyazıt Camii Kürsü Vâizi Şeyh Abdülvehhâb Efendi, Sultan III. Ahmed'in çocuklarının sünnet düğününde "piş gâh-ı hazret-i sadr-ı a'zamîde kurulan sofrâ-i ûlâda" yer almışlardır. Bu sofrada ayrıca sad-

104 BOA, İrade Taltifat (bundan sonra: İ.TAL.), 13/1310/B-072 (28.B.1310).

105 BOA, İ.TAL., 164/1316/N-024 (17.N.1316).

106 BOA, İ.TAL., 157/1316 B-024 (6.Ş.1316); İ.TAL., 108 (6.Ş.1314).

107 Ayasofya Kürsü Şeyhi İspirizâde, Patrona Halil İsyanı sırasında önemli roller üstlenmiştir. Bk. Koçu, *Patrona Halil*, s. 72-73; ayrıca bk. Aktepe, *Patrona İsyanı*, ilgili bölümler.

108 BOA, Cavit Baysun Evrakı (bundan sonra: HSD. CB.), 1-32 (07.B.1278).

109 BOA, HSD. CB., 1-37 (4.B.1279).

razam, Rakka valisi ve nakibül-eşraf da bulunmaktadır. Eğriboz muhafızının bulunduğu ikinci sofrada ise Sultan Mehmed Han, Şehzade, Sultan Selim, Eyüp ve Vâlîde Camii kürsü şeyhleri, üçüncü sofraya ise defterdar efendi ile dokuz, dördüncü sofraya ise diğer on kürsü şeyhi oturmuştur.¹¹⁰ Yine Ayasofya Kürsü Şeyhi Süleyman Efendi, II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın düğününde yer almış, Şeyhülislâm Abdullah Efendi'nin kıydığı nikâhın ardından dualar yapmıştır. Nikâh töreninden sonra şeyhülislâma çukayla kaplı samur, Süleyman Efendi'ye ise kakum bir kürk hediye edilmiştir.¹¹¹

Bazı özel taleplerinin karşılanması da kürsü şeyhlerinin saltanat makamındaki saygınlıklarını göstermektedir. Meselâ Fatih Camii kürsü şeyhi fakir olan damadına iş bulunması için arzuhalde bulunmuş, sultan da gereğinin yapılmasını emretmiştir.¹¹² Aynı şekilde Ayasofya Camii Kürsü Şeyhi Mevlânâ Şeyh Ömer de "ilim, hilim, züht ve takva üzere" yerine getirdiğini belirttiği vaaz ve nasihat görevini, kendisinden sonra aynı vasıflarda olan evladından başkasına verilmemesi hususunda devrin padişahından ferman almıştır. Fermana göre hacca gittiğinde veya öldüğünde cihet evladından başkasına verilmeyecektir. Söz konusu fermanın, 1025'te (1616-17) yenilenmesi hususunda İstanbul kadısına ferman çıkartılmıştır.¹¹³

Kürsü şeyhlerinin vakıf şartlarına uymayan, vakıf malını şahsî işleri için kullanarak vakfı zarara uğratan veya yaşlanarak iş göremeyen mütevellilerin yerine tayin edildikleri de vâkidir. Bu gibi görevlere getirilirken kendileriyle ilgili düşülen "müstakim, dindar, umûr-ı vakfî rü'yet ve idareye bî-garaz olduğunu cemaat-i Müslimîn ve vâkıfın utekâsından yetkililer ve daha başkalarının tavsiye ve tercihleri üzerine" gibi notlar, halkın ve idarecilerin kürsü şeyhleri ile ilgili güven dolu yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Şehzade Camii Kürsü Şeyhi Osman Efendi, 1756 yılında vakıf mallarını vakfiye şartlarına uygun olarak kullanılmadığı yönündeki şikâyetler üzerine Kıbrıslı Şeyh Hacı Abdullah Vakfî'na müteveli kaymakam tayin edilmiştir.¹¹⁴ Aynı şekilde Büyük Ayasofya Camii Kürsü Şeyhi Seyyid Mehmed Efendi

110 Karahasanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda 1730 İsyanına Dair Bulgular", s. 104-5.

111 Çağatay Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, 4 (1958), s. 149-51.

112 BOA, İrade Dahiliye (bundan sonra: İ. DH.), 1224/95825 (18.N.1308).

113 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618), haz. Hacı Osman Yıldırım v.dğr. (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 2000), s. 200-201 (hüküm nr. 3001/70).

114 *İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Vakıf Tarihi (1742-1764)*, haz. Ahmet Kal'a v.dğr. (İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Araştırma Merkezi Yayınları, 1998), I, 217-18.

1762 yılında Hatice Hanım Vakfı'na,¹¹⁵ Küçük Ayasofya Cami Kürsü Şeyhi Mehmed Efendi de 1761 yılında aynı caminin vakfına müteveli olarak tayin edilmiştir.¹¹⁶

VI. GÖREV İHMALLERİ ve VAAZLARIN İÇERİKLERİ

Belgelerin incelenmesi sırasında, kürsü şeyhlerinden bazılarının zaman zaman görevlerinde ihmal ve suistimallerde buldukları, görevlerinin dışına çıktıkları görülmüştür. Bu kapsamda yerine vekil bırakarak veya mazeretsiz olarak uzun süre görev mahallini terk eden kürsü şeyhleri bulunmaktadır. Hatta bazı şikâyet dilekçelerinden bir kısım kürsü şeyhinin görevlerini ihmal etmeyi kendilerine ahlâk edindikleri anlaşılmaktadır. Bu husus şikâyet dilekçelerine “vazifesi cemaat-i müslimîni nevm-i gafletten uyandırmak olduğu halde uzun zamandan beri vazifesini terk eden ismi malum, cismi nâmalum” şeklindeki ifadelerle yansımaktadır.

Kürsü şeyhleri ve diğer bazı vâizler hakkında halkın muzdarip olduğu diğer bir husus, vaaz ve nasihatlerin içerikleri ile ilgilidir. Bazı kürsü şeyhleri ve vâizler, dinî temelleri olmayan konularda konuşmakta, İsrâiliyat'a dair mevzulara girmektedirler. Diğer bazıları ise vaazlarında vaaz ve nasihat yerine birtakım mânasız, içi boş ve halkı güldürmek için sözler sarf etmekte, çeşitli taklitler yapmaktadırlar. Ayrıca şahsiyete müteallik, doğrudan veya rumuz kullanmak suretiyle ya da îham (vehim üretmek) yoluyla saldırıda bulunmaktadırlar. Hatta bir kısmı kötü niyetli kişilerin tâlimatları, istekleri ve fikirleri doğrultusunda konuşmakta, böylece konu ve vazife dışına çıkmaktadırlar. Durum yaygın hale gelmiş olmalı ki 1892 yılında bir ferman yayımlanarak Meşihat ve Ders Vekâleti'nden söz konusu hususlarla ilgili garazkârane tavır ve davranışların önüne geçilmesi istenmiştir. Buna göre camiler müfettiş ve büyük kavuklu efendiler yoluyla sıkı bir şekilde takip edilecek, söz konusu yollara başvuranlar veya bu yola meyilli olanlar tespit edilip önce ikaz edilerek kendilerine aslî görevleri hatırlatılacaktır. Tutumunu değiştirmeyen ve ikazlara aldırış etmeyenlerin görevlerine ise son verilecektir. Söz konusu fermanla dikkat çeken diğer bir husus, yukarıda belirtilen olumsuzluklara genellikle fakir vâizlerin cer elde etmek maksadıyla başvurduklarının ileri sürülmesi ve görevden el çektirilmesi durumunda maddî zorluk yaşayacaklarından dolayı, kendilerine “Hazîne-i Celîle'ce fukarâ tertibinden” bir miktar akçe verilmesinin uygun olacağı yönündeki karardır.¹¹⁷

115 *İstanbul Vakıf Tarihi*, I, 296, 315.

116 *İstanbul Vakıf Tarihi*, I, 290-91.

117 BOA, Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (bundan sonra: Y. PRK. BŞK.), 25/85 (2.N.1309).

Kürsü şeyhleri ile ilgili şikâyet konularından bir diğeri, dillerine sahip olamamaları, avâmî ve müstehcen teşbihler yaparak halk arasında fesada yol açabilecek vaazlar yaptıklarına yöneliktir. Meselâ Taşsızâde Abdullah Efendi adında bir kürsü vâizi, “lisânını hıfza kâdir olamadığından” maaşının İstanbul Gümrüğü'nden karşılanmak üzere günlük 60 akçe verilerek evinde oturmaya mecbur edilmiştir.¹¹⁸ Bu şekilde vaaz ettikleri için Sultan IV. Mehmed devrinde Kıbrıs'a ve diğer bazı adalara sürülen kürsü şeyhleri bulunmaktadır.¹¹⁹ Benzeri başka bir uygulama ise Edirne müderrisi, kürsü şeyhi ve nâibi hakkında gerçekleşmiştir. Buna göre müderris yalan ve yanlış ifadelerle ortalığı sarsacak kışkırtmalarda bulunmak, temeli olmayan ve eksik bilgilerle Allah'ın rızasının dışına çıkma cesareti göstermekten Sivas'a, kürsü şeyhi ise “görevi emr-i bi'l-maruf, nehyi ani'l-münker” olduğu halde “mûcib-i fesat ve çirkin sözler sarf etmek” suçundan Mihaliççik'a sürülmüştür.¹²⁰

Haklarında şikâyete konu olan diğer bir husus, bazı kürsü şeyhlerinin tarikat şeyhlerini ve müritlerini bazen küfürle itham edecek kadar ileri giderek sapıklıkla suçlamalarıdır. Meselâ 1784 yılında Kastamonu Nasrullah Camii Kürsü Şeyhi Kalecikli İbrahim Efendi, caminin hemen yakınında bulunan Halvetî Tarikatı Tekkesi'nin şeyhi ve müritleri hakkında çok ağır ithamlarda bulunmaktadır. Söz konusu tarikat mensupları tarafından saltanata verilen konuyla ilgili şikâyet dilekçesinde geçtiği üzere, kürsü şeyhi vaazlarında çeşitli meclis ve mahfillerde yaptığı sohbetlerde tarikatın şeyhi ve dervişleri hakkında ağza alınmayacak sözler sarf etmekte, kendilerini ibadete, zikir ve itaate adayan bu güzide insanları, küfür ve sapıklıkla suçlamaktadır. Bu sebeple kürsü şeyhinin huzura çağırılarak tembih ve tedip edilmesi, tedip ve tembihi mümkün olmadığı takdirde cezalandırılması istenmektedir.¹²¹

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Önceleri tarikat şeyhleri ile ilgili bir cihet ve unvan iken ilerleyen dönemlerde bunların arasından ilmî yeterliğe sahip kişilerin yetişmemesi sebebiyle zâhir ulemâsına da verilmeye başlanan ve selâtin camilerine ait bir vâzlik kurumu haline gelen kürsü şeyhliği, ilk defa Fâtiş Sultan Mehmed döneminde ihdas edilmeye başlanmıştır. Ortaya çıkış sürecinde sultanlar veya sultan yakınları tarafından sınırlı camide ihdas edilen kürsü şeyhliklerinin sayısı 1726 yılından itibaren artmaya başlamış, zaman içerisinde İstanbul'un sınırlarını aşarak taşraya doğru genişlemiştir. Müslüman halka vaaz ve nasihat

118 BOA, İbnülemin Maliye (bundan sonra: İE. ML.), 103/9793 (06. N. 1131).

119 Koçu, *Patrona Halil*, s. 73.

120 BOA, C.MF., 120/5982 (10.M.1242).

121 BOA, Cevdet Adliye (bundan sonra: C. ADL.), 106-6356 (29.B.1200).

etmek, onlara dinî vazife ve sorumluluklarını hatırlatmak gayesiyle kurulan kürsü şeyhliğinin hizmet ve görev alanı zamanla müderrislikten hatipliğe, dersiâmlıktan *Buhârî* ve *Şifâ-i Şerîf* okumaya kadar varan dinî, ilmî ve hayrî her türlü hizmeti bünyesinde barındıran bir çeşitliliğe kavuşmuştur. Özellikle Ayasofya Camii kürsü şeyhi başta olmak üzere Sultan Ahmed, Beyazıt, Süleymaniye, Fatih, Lâleli Vâlide Sultan, Şehzâde ve Eyüp'teki Fâtih camilerinin kürsü şeyhlerinin saltanat ve halk nezdindeki itibarları çok yüksekti. Önde gelen bu ve bazı diğer kürsü şeyhleri devletin çeşitli merasimlerine katılarak protokoldeki yerlerini alır, sultan ailelerinin düğün ve sünnet gibi merasimlerine iştirak eder, ayrıca Harem-i Hümayun halkına vaaz etme ve *Şifâ-i Şerîf* okuma gibi hizmetleri de yerine getirirlerdi. Sahip oldukları dinî, ilmî ve sosyal itibar sebebiyle zaman zaman saraya çağırılarak hal ve hatırları sorulur, çeşitli konularda görüşleri alınır.

Kürsü şeyhliklerinin bulunduğu camiler, kürsü şeyhlerinin 1330/1914 yılından itibaren Evkaf Bütçesi Umum Zeyl Meşâyihî'ne dâhil edilmeleri ile kürsü vâizleri için bir silsile ve merâtib-i ilmiye, yani birbirini takip eden ilmî kademe ve terfi derecesi haline gelmiştir. Bu şekilde ilmiye şubelerinden ayrı ve müstakil bir cihet haline getirilen kürsü şeyhlikleri, tertip ve terfi açısından selâtin camilerine ait 33 dereceli bir hüviyet kazanarak önem ve sosyal itibar bakımından diğer vâizliklerden ayrılmışlardır. “Cuma vâizleri/kürsü şeyhleri” silsiline dâhil olan kürsü şeyhliği cihetinin en alt derecesi Eyüp'teki Fâtih Camii, en tepe noktası ise Ayasofya Camii Kürsü Şeyhliği'dir. Ancak kesin bir bilgiye ulaşamamakla birlikte, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren bu tertibe Aksaray Vâlide Camii'nden başlanıldığına dair uygulamaların olduğu görülmüştür. Tertip ve terfi konusundaki silsile takibi sadece 33 selâtin câmiindeki kürsü şeyhliklerinde uygulanmakta iken merkez ve taşradaki diğer kürsü şeyhlikleri bu tertibin dışında tutulmaktaydı.

Kürsü şeyhleri, önceleri tarikat erbabı arasından tesirli vaaz ve sohbetleri, haksızlık ve zulme karşı gösterdikleri haysiyetli duruşlarıyla tebarüz etmiş şeyhlerden, sonraları yine aynı nitelikleri taşıyan ehil, muktedir, dinî, ilmî, ahlâkî ve sosyal açıdan itibarı yüksek, vazifeyi temsil niteliklerini haiz, vazifesine sadık, hilm, diyanet ve takvâ sahibi olma gibi özellikleriyle ilmiye sınıfı arasında tebarüz etmiş şahsiyetler arasından seçilerek sultanlar tarafından tayin edilirdi. Maaşlarda yerine getirilen hizmetlerin azlığı veya çokluğundan kaynaklanan farklılıklar bulunurken, kürsü şeyhlerinin Zeyl Meşâyihî'ne nakledilmeleriyle birlikte bu farklılık ortadan kalkmış; maaşlar kıdem, tecrübe ve tahsil durumuna göre oluşturulan sınıf sistemine göre belirli bir standart dahilinde eşit bir şekilde ödenmeye başlanmıştır.

Kürsü şeyhliklerinin Arapça okunan hutbelerin ve hutbelerde geçen âyet ve hadislerin halka izah edilmesi amacıyla kurulduğu yönündeki görüşlerin pek doğru olmadığı; doğru olduğu var sayılsa bile bu uygulamanın özellikle II. Meşrutiyet'ten sonraki dönemlerde ortaya çıktığını söylemek daha isabetli olacaktır. Zira çalışmaya esas alınan hiçbir belgede kürsü şeyhliklerinin Arapça okunan hutbelerin Türkçe izahının yapılması maksadıyla kurulduğuna dair bir kayda rastlanılmamıştır. Ancak belirtilen dönemden itibaren hutbelerin Türkçeleştirilmesi gerektiği yönündeki taleplerin artması üzerine kürsü şeyhlerine böyle bir vazifenin verilmiş olması muhtemeldir.

Sonuç itibarıyla kürsü şeyhlikleri merkezde İstanbul, taşrada ise Anadolu, Irak, Suriye, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Eğriboz, Girit, Mora ve Sakız Adası gibi yerlerde yaşayan müslümanların dinî, ilmî, ahlâkî ve sosyal açıdan aydınlatılmaları, kültürel seviyelerinin yükseltilmesi, hayra ve güzelliklere yönlendirilmeleri maksadıyla kurulmuş; kürsü şeyhleri devletin çeşitli merasimlerinde görevler üstlenmiş, ilerleyen dönemlerde aynı amaçlar doğrultusunda fetihlerle elde edilen yerlerin İslâmlaşmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Ancak bu önemli hizmetleri yerine getiren, halk ve devlet nezdinde dinî ve sosyal açıdan önemli bir statüye sahip olan kürsü şeyhliği ve kürsü şeyhleri hakkında daha teferruatlı çalışmaların yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Eldeki belgeler konunun detayları hakkında yeterince bilgi içermemektedir.

Özet

Bu çalışmada Osmanlının ilk dönemlerinde bir vaizlik müessesesi olarak kurulan ve 1965 yılına kadar mevcudiyetini sürdüren kürsü şeyhliği ciheti ele alınmakta ve hakkında yeterli çalışma bulunmayan konu ile ilgili çeşitli hususların vuzuha kavuşturulması hedeflenmektedir. Çalışma, kürsü şeyhliğinin kuruluşu, tertibi, kürsü şeyhlerinin üstlendikleri vazifeler, tayin, terfi ve yeterlikleri, maaşları, sosyal statüleri, görev ihmalleri ve suistimaller gibi konuların ele alındığı altı ana başlık altında incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Kürsü şeyhliği, Cuma vaizliği, Zeyl meşâyihî, hutbe, vakıf, yaygın eğitim.
